

Szirmai Krisztina

KUTATÁSOK A II–III. SZÁZADI AQUINCUMI LEGIOSTÁBOR
KELETI VÉDMŰVEINÉL (1974–1980)

1974-ben a III., Tavasz utca 1–11. sz. alatt egy közműárókban leletmentésen, 1976-ban pedig egy tervezett lakóépület helyén dolgoztunk és 1980-ban módunkban volt egy új épület alapozási munkáinál még további régészeti megfigyeléseket végezni.¹ Ezt a területet 1982-ben egy közműárókkal megnyitották és leletmentésre is sor került.²

Jelen munkánknál a szóbanforgó terület régészeti jellemzőit és azoknak értékelését adjuk.

Ha a korábbi kutatásokat értékeljük, a Tavasz utca 9.-ben Szilágyi János épületmaradványokat és sütőkemencét, valamint egy É–D-i irányú utat talált keréknyomokkal Atszf 101,78 m-n.³ A Polgár utca keleti frontján az 5–13. sz. házak területén Szilágyi János, Kaba Melinda, Bertalan Vilmosné és Póczy Klára a II–III. századi aquincumi legiostáborhoz tartozó via sagularis maradványait, a keleti táborfal több szakaszát bástyákkal, az É–D-i irányú út maradványait és az 1. sz. fossa részletét hitelesítették a még korábbi és későbbi beépítésekkel együtt⁴ (PÓCZY 1976, 83–84).

E rövid kutatástörténeti összefoglaló után rátérünk munkaterületeink leírására és azok értékelésére.

*1974. Közmű-árók — a keleti táborfaltól keletre eső szakasz.*⁵ (1. kép 1; 3. kép; 7. kép)

A keleti táborfaltól keletre 2,10 m-re egy 60 cm széles földberakott, teguladarabokat is tartalmazó alapfal jelentkezett öt sorban, mely egy méterrel keletebbre megismétlődik. Ezeket a falakat az újkorban szedték ki és a barna, agyagos földre alapozták. Az alapfalakhoz tartozó 6–8 cm vastag sóderes járósínt Atszf 103,00 m-en megmaradt. Ez alatt a nyers, sárga földbe alapozott egysoros kövezés jelentkezett Atszf 102,02 m-en, mely topográfiailag a táborfal és az 1. sz. fossa közötti körüljárót képezte.

A közmű-árók további szakaszán Atszf 103,02 m-en egy terrazzopadló maradványa tűnt fel, melyet K-ról egy 60 cm széles tégladarabokat is tartalmazó, habarcsbarakott, vakolt fal zárt le. A rétegtani adatok alapján ezt a későbbi római korban szedték ki. A falat egy korábbi kövezésre alapozták, mely — ma már tudjuk, hogy az 1. sz. fossát keletről kísérő úttesthez tartozhatott. A közmű-árókban további épületmaradványok is jelentkeztek terrazzo és habarcspadló maradványokkal Atszf 102,56–77 m között.

Jelentősebb lelet: „D” jelenségnél a padló átvágásából Rheinzaberni oldaltöredék szagatott osztóvonal részletével. L. sz.: 82.1.448.

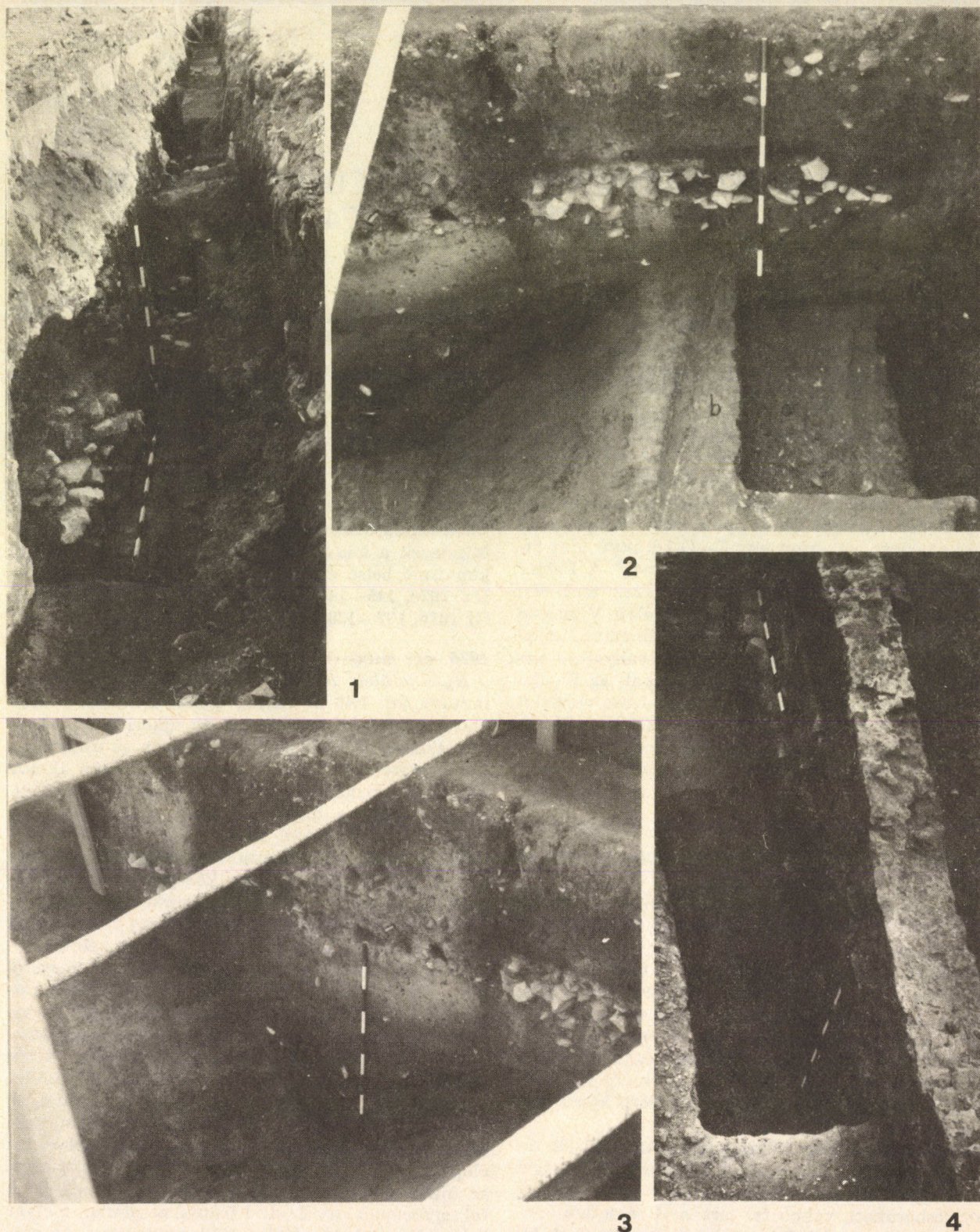
Ezen a munkaterületen került elő az aquincumi II–III. századi legiostábortól K-re, a táborfal és az 1. sz. fossa közötti körüljáró részlete (Atszf 102,02 m-en) és az 1. sz. fossát keletről kísérő úttest egy szakasza.

A fentiekén kívül itt későrómai épületek falmaradványai jelentkeztek a hozzátartozó terrazzo, ill. habarcspadló szintekkel Atszf 102,56–103,00 m-en. Mindezek a későrómai erőd két építési periódusát képviselő belső épületeihez tartozhattak: (FACSÁDY 1976, 145–147; KÉRDŐ 1976, 71–73; PARRAGI 1976, 137–139; PÓCZY 1976, 79–86).

*1976. évi munkaterület.*⁶ (4. kép; 7. kép)

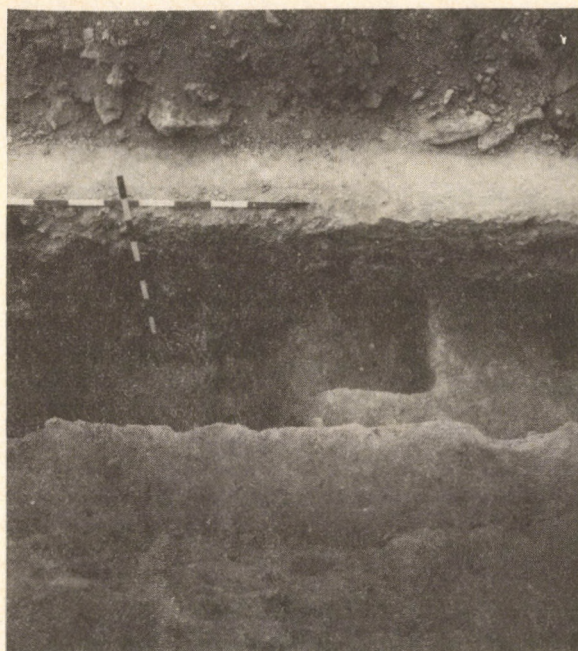
Ny-i felület: A B–B/1 metszet (4. kép) Ny-ról indulva átl. 1,40 m vastag újkori feltöltést mutat, alatta későrómai feltöltés és az újkori kút beásása jelentkezett. A metszet keleti részén, az újkori betöltés alatt ugyancsak későrómai feltöltés, illetve középkori kemence maradványa⁷ mutatkozott. E rétegek alatt, a metszet nyugati részén sötétebb szürke, kevert földdel töltött, ívelt vonalú beásás rajzolódott ki, benne törmelékként sóderes rétegekkel. A beásás alján néhány közepes méretű kő feküdt. Ez alatt téglatörmelékes, szürke betöltés húzódott az 1. sz. fossa aljáig egyenletesen mélyülve. A betöltés formája alapján is az 1. sz. fossa keleti részletének agyagrészűje mutatkozott. Az 1. sz. fossától K-re Atszf 102,97 m-en egy egysoros kövezést alapoztak az agyagos, szürke földre. Ez a betöltés viszont a sötétbarna, bolygatlan földön húzódott.

A B–B/1 metszettől északra eső felületen későrómai épületmaradványokat találtunk. A felület nyugati részén (4. kép) az 1. sz. fossa betöltésére alapoztak egy 60 cm széles K–Ny-i irányú, sárgásfehér kisebb kövekből és teguladarabokból épült alapfalat.⁸ Kötőanyag: föld. A falhoz tartozó szint az újkori építkezés miatt nyomtalanul eltűnt. Ez a fal egybeépült egy É–D-i irányú alapfállal, melyet már a fekete bolygatlan földre alapoztak. Az alapozásból három kősor maradt meg. Ehhez tartozó szint a felületen már nem került elő. Erre épült rá a kissé K felé csúsztatva egy későbbi, 60 cm széles É–D-i irányú fal, mely szabályos, fehér kemény mészkövekből épült. Kötőanyaga: habarcs. A fal

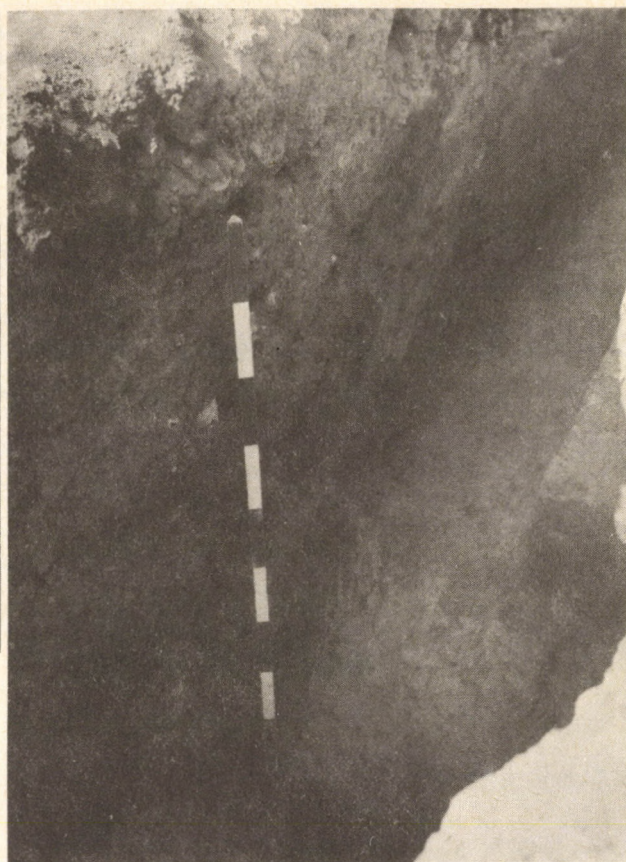

1. kép. 1. Az aquincumi II—III. századi légiostábor keleti falszakasza és a késő római épületek maradványai Ny-ról; 2. A 2. sz. fossa nyugati része É-ról. (a = terrazzopadló, b = úttest felső rétege, c = úttest alsó rétege); 3. A 2. sz. fossa ÉNy-ról; 4. Az 1. sz. fossakeleti része és a késő római épület maradványa Ny-ról

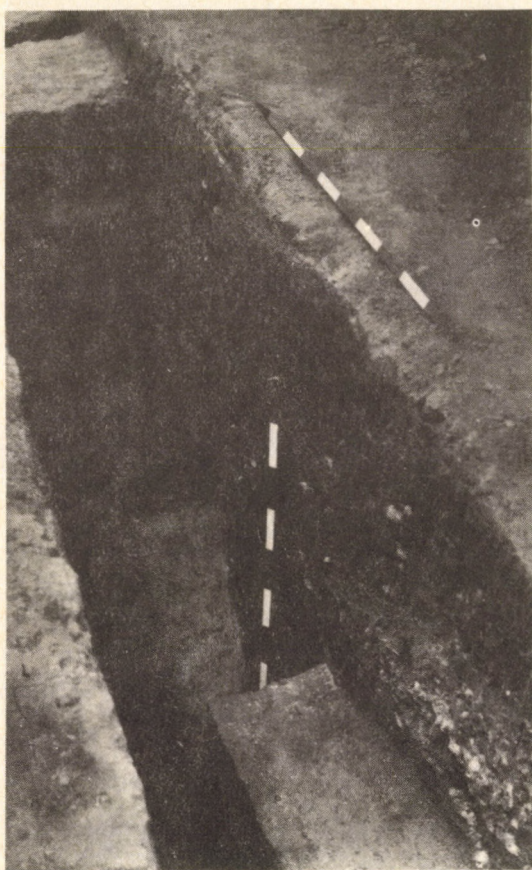
Abb. 1. 1. Der östliche Mauertrakt des Legionslagers von Aquincum aus dem 2—3. Jh. und Reste der spät-römischen Gebäude von W her; 2. Der westliche Teil der Fossa Nr. 2 von N her. (a = Terrazzoboden, b = die obere Schicht des Straßenkörpers, c = die untere Schicht des Straßenkörpers); 3. Die Fossa Nr. 2. von NW her; 4. Der östliche Teil der Fossa Nr. 1 und die Reste des spät-römischen Gebäudes von W her.

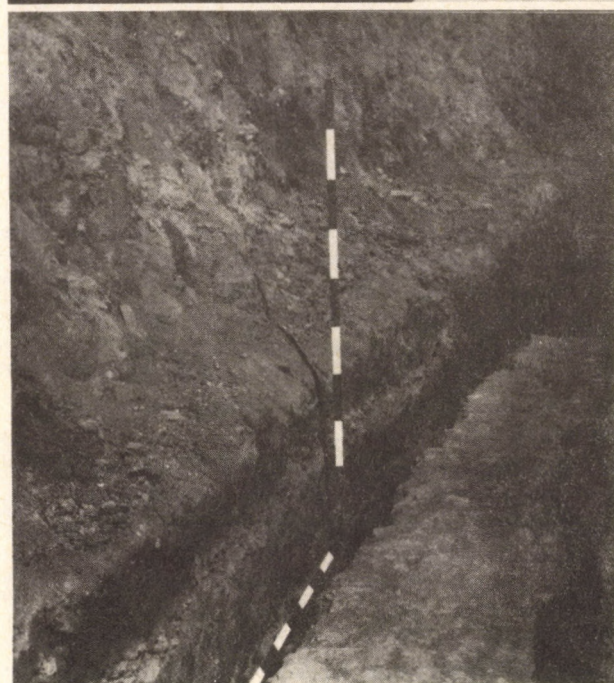
1

2

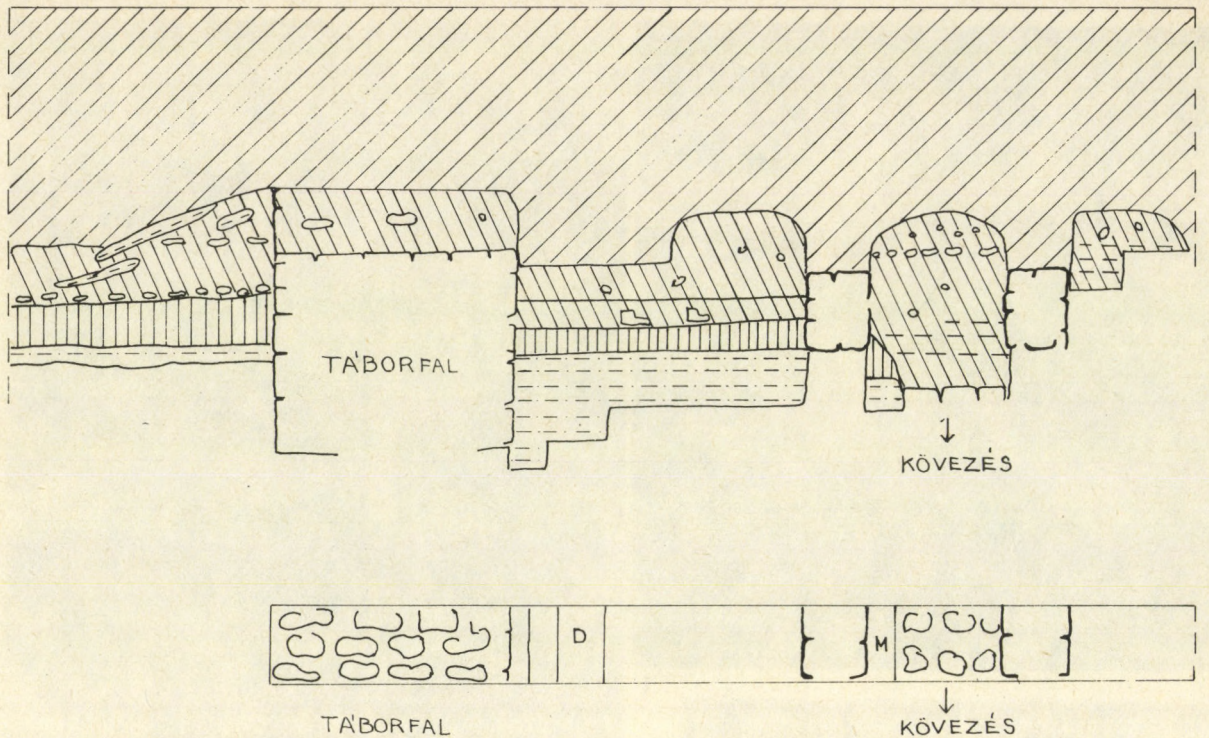
3

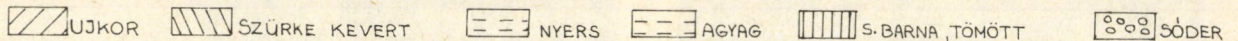
4

2. kép. 1. A 2. sz. fossa É-ről; 2. A 2. sz. fossa, alatta a korai 4. sz. fossa ÉK-ről; 3. A 3. sz. fossa nyugati részsüje DK-ről; 4. A 3. sz. fossától K-re húzódó kövezés DNY-ről
 Abb. 2. 1. Die Fossa Nr. 2 von N her; — 2. Die Fossa Nr. 2 unter ihr die frühe Fossa Nr. 4 von NO her; — 3. Die westliche Böschung der Fossa Nr. 3 von SO her; — 4. Die östlich von der Fossa Nr. 3 ziehende Pflasterung von SW her

Ny = a

K = a₁

JELMAGYARAZAT:

0 50 1m

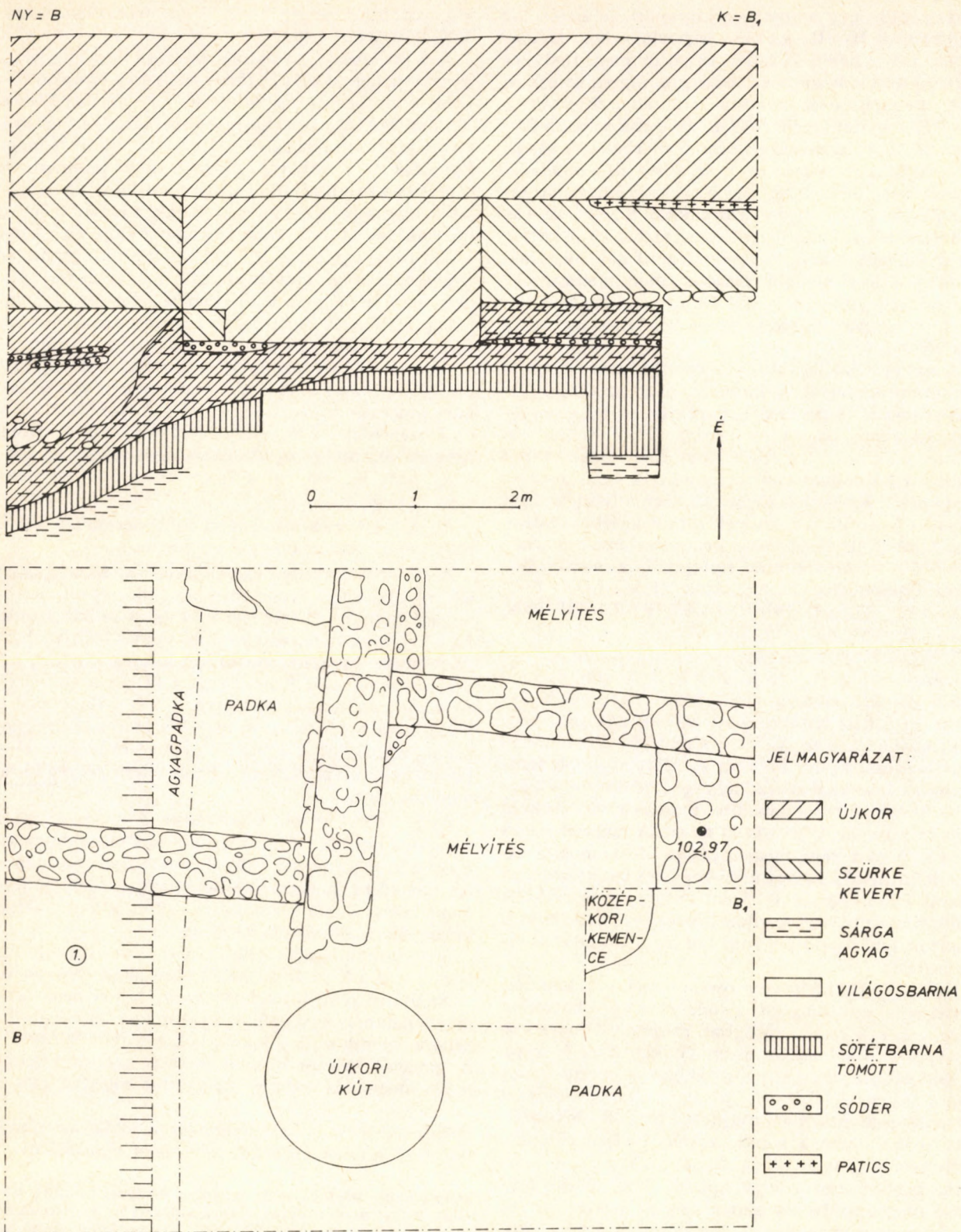
3. kép. Metszetrészlet a keleti táborfal maradványával
Abb. 3. Profilschnitt mit den Resten der östlichen Lagermauer

felmenő részéből 6—7 kősor maradt meg. E nagyon késői falhoz tartozó szintet az újkori feltöltés, és a fal déli szakaszát az újkori kút bontotta el. Az É—D-i faltól K-re ugyancsak egy 40 cm széles, kisebb kövekből és tégladarabokból megépített K—Ny-i irányú, földdel kötött alapfal került elő, de a hozzátartozó padló szint az újkori beásás miatt itt is megsemmisült.

A B—B/1 metszettől K-re a teljes területen az újkori pince minden régészeti jelenséget elpusztított. Az újkori pincétől K-re egy 65 cm széles É—D-i irányú, habarccsal megkötött felmenő fal jelentkezett, melyet ugyancsak egy korábbi alapfalra, kissé K felé elcsúsztatva épült. E területen is az újkori feltöltés elbontotta a korábbi jelenségeket, sőt a fal déli szakaszát is, ezért nem találtuk meg.

Jelentősebb leletek a nyugati felületről. 1. sz. fossa betöltése 1,50—2,50 m között, a szürke, kevert törmelékes betöltésből: Falitégla töredéke bélyeggel.⁹ Frigeridus v(ir) p(erfectissimus) d(ux) ap(paratu) (SZILÁGYI 1933, XXVIII/54; LŐRINCZ 1979, 33). Gratianus sisciai ve-

retű érme. L. sz.: 82.1.427. II. Constantinus érme a sirmiumi verdéből.¹⁰ L. sz.: 82.1.428—429. Dörzstál aljoldaltöredéke. Belül zöldes-sárga mázas. Kívül téglaszínű alapon mázfoltok (THOMAS 1961, 17—29; KOCZTUR 1976, 98—101). Lapos fültöredék bevészt háromszög alakú díszekkel. Sötétszürke (BÓNIS 1942, 37/4; BÓNIS 1969, Abb. 47/34) L. sz.: 82.1.408 (8. kép 6). Középgalliai oldaltöredék figurális díszekkel: Antoninus koraiak.¹¹ L. sz.: 82.1.406—407. (10. kép 13, 16). OSWALD 1964, XLV/926; és XLI/858. változata; GABLER 1964, 99). Délgalliai, Drag. 18/31. típusú tál aljtöredéke AD-VOCATVS bélyegtöredékekkel. Traianus kori. L. sz.: 82.1.393. (10. kép 4). Rheinzaberni, Drag. 37. típusú tál perem-oldaltöredéke. L. sz.: 82.1.394. (10. kép 6). Bögre ferdén kihajló perem-oldaltöredéke. Nyersszínű alapon sötétbarna festéssel és sűrű több soros fogazott dísszel. Vékonyfalu. (BÓNIS 1942, 13) L. sz.: 82.1.376. (8. kép 8). 3,50—4 m közötti szürke, agyagos betöltés tetejéről: Bögre rézsútos perem-oldaltöredéke tört profillal. Kívül sárga mázas, belül téglaszínű. (THOMAS 1961, 17—29; KOCZTUR 1976, 98—101) L. sz.: 82.1.136. (8. kép 12). A fossa aljáról 4—4,50 m között: Korsó kihajló peremű, bordataggal ellátott nyaktöredéke, perem alól induló három vájatos fültöredékekkel. Téglaszínű alapon, kívül-belül sárga mázfoltos. L. sz.: 82.1.425. (8. kép 10). Drag. 33. típusú csésze töredéke. Délgalliai. (GABLER 1964, 99.105). L. sz.: 82.1.424.

4. kép. Részlet a nyugati felületről az 1. sz. fossával (1976)
 Abb. 4. Teil von der westlichen Fläche mit der Fossa Nr. 1 (1976)

Az 1976. évi munkahely nyugati felületén az aquincumi II—III. századi legiostáborhoz tartozó 1. sz. fossa keleti rézsűjét találtuk meg, melyhez tartozó utat a későrómai beásással, illetve az újkori kút megépítésével nyomtalanul elpusztították a B—B/1 metszet szerint. Az 1. sz. fossa teljes mélysége és teljes szélessége itt nem mérhető. A rétegtani viszonyok alapján az 1. sz. fossa első, agyaggal kevert betöltésénél későbbi a sóderes szint maradványa, melyet a tégladarabkákkal kevert, szürke feltöltés után Atszf 102,97 m szintre megújítottak. Ez a kövezés már a későrómai erőd déli kapuzata közötti úttest későbbi periódusához tartozhatott. (PARRAGI 1976, 137—139) Ez úttest faszénnel kevert betöltésére húzódott rá a középkori kemence maradványa.

A nyugati felület északi és keleti részén előkerült épületmaradványokról kiderült, hogy az újkori feltöltés semmisítette meg a hozzájuk tartozó szinteket. Az biztos, hogy ezek a falak akkor épülhettek, mikor már az 1. sz. fossa nem funkcionált, tehát mikor a későrómai erőd megépült II. Constantinus ideje alatt. Épületmaradványok ezen a felületen két ízben is jelentkeztek, melyek már a későbbi építkezést tanúsítják. Mindezek a későrómai épületmaradványok a későrómai erőd nyugati fala mentén húzódó épületekhez tartozhattak (FACSÁDY 1976, 145—147; KÉRDŐ 1976, 71—73; PARRAGI 1976, 137—139; PÓCZY 1976, 79—86).

Középső felület (1. kép 2; 1. kép 3; 5. kép; 7. kép)

Az A—A/1 metszet (Tükörkép): Átlagosan 1—1,5 m-es újkori feltöltés alatt szürke, agyagos, dögölt, kevés kötőrmeléket tartalmazó kevert betöltés mutatkozott. Ny-ról indulva ez alatt nagyobb földberakott kövekkel szürke agyagos betöltésbe alapozott vékony terrazzopadló maradványa látszott 1,50 m hosszan Atszf 103,00 m-en. A metszet keleti végén viszont kissé megsüppedve, de azonos szintnek tekinthető a kevert kötőrmelékes betöltésre alapozott 4,70 m hosszú, 6—7 cm vastag agyagpadló. A különböző minőségű padlók között lévő osztófalat a felettük lévő későbbi római beásás nyomtalanul elpusztította.

Ismét Ny-ról tekintve a terrazzopadló (1. kép 2/a) alatti betöltés ráhúzódott a sóderes és apró kövekből készített, 2,30 m hosszúságban megmaradt egysoros kövezésre Atszf 102,04 m-en (1. kép 2/b., 5. kép). E kövezéshez szervesen csatlakozik a 60 cm széles nyers, sárga földből kivájt agyagnyereg, melyről egyenletesen mélyülve, majd 40 cm széles lekerekített árokalj után a keleti, azonos ívelésű rézsűvel építették meg az ún. 2. sz. fossát (1. kép 3). A 2. sz. fossa betöltésében a terrazzopadló alatti szürke föld kissé megsüppedve és alatta szürke, kevert, kevés kötőrmeléket tartalmazó réteg látszik a 4 cm széles, a fossa nyugati rézsűjének vonalát követő faszén-csik maradványokkal együtt (1. kép 2—3). A 2. sz. fossa keleti rézsűjét a padlószintek feletti beásás megbontotta, mely a két különböző padozatú helyi-

ség osztófalát szedte ki. A 2. sz. fossa szélessége: 4,50, mélysége: 4,80 m.

A 2. sz. fossát nyugatról említett kövezés alatt 30 cm vastag szürke feltöltés után egy korábbi kövezés mutatkozott a sötétbarna, bolygatatlan földön (1. kép 2/c). Egy korábbi kövezés maradványát kissé mélyebb szinten az említett beásás alján is megfigyeltük a sötétbarna, bolygatatlan talajban. A 2. sz. fossa keleti rézsűjét a kiszedett fal nyugati szélétől nyugatra vízszintesen ásták tovább 2,30 m hosszan. A 3. sz. fossa nyugati előterén Atszf 102,07 m-en egy agyagnyeret faragtak ki egy méter szélesen. E sárga agyagnyeretől a 3. sz. fossa nyugati rézsűje mélyült a sötétbarna agyagos, bolygatatlan földbe. A 3. sz. fossa vízszintes aljat mutat. Betöltése az agyagos padlószint alatt apró kötőrmelékes, szürke betöltés, mely a sötétbarna bolygatatlan földig húzódik. A 3. sz. fossa keleti részét az újkori pincével elpusztították. Itt a 3. sz. fossa mérhető szélessége: 2 m, mélysége: 4 m. A 3. sz. fossa nyugati rézsűjénél egy korábbi agyagpadló maradvány tűnt fel, melyet a fossa kialakításával bontottak meg.

Az A—A/1 metszettől É-ra több periódusú későrómai épület maradványát bontottuk ki.

A K—Ny-i irányú sarokfalnál a falszélessége: 60 cm. Kemény, fehér mészkövekből épült, kötőanyag: habarcs. É felé egy osztófalat is feltártunk. Ez a helyiségrészlet egy korábbi azonos irányú alapfalra épült, melynek utolsó két kőszora hasított, lapos kövekből állt. Kötőanyag: föld. Ez a fal épült rá a 2—3. sz. fossa betöltésére (5. kép). Nagyrészt a 2. sz. fossa betöltésére épült a négysoros habarcsbarakott szabálytalan kövekből épült 4 m hosszú, K—Ny-i irányú alapfal, mely a fossa feletti részen kissé megroggyant.

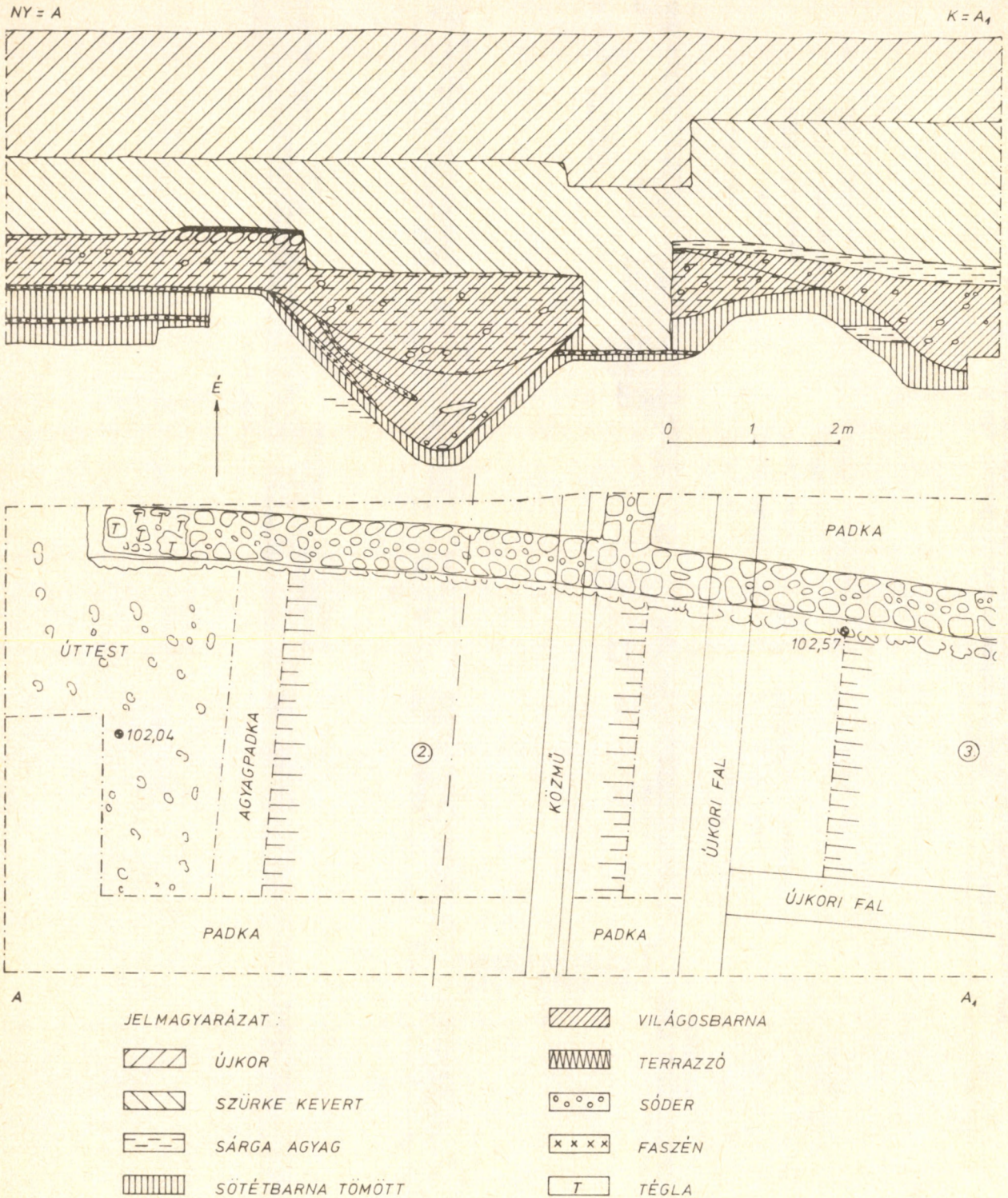
Atszf 102,04 m-en jelentkezett a 2. sz. fossától nyugatra húzódó kövezésre alapozott pilléralapozás, mely a későbbi római épülethez tartozott. Az alapozás hat kőszor, habarcsos kötőanyaggal. A pillér felmenő részét öt sor vízszintesre rakott 50 mm vastag habarcsbarakott tegula képezte.

A későrómai épület keleti részét is az újkori pince bontotta el a 3. sz. fossa keleti rézsűjéhez hasonlóan.

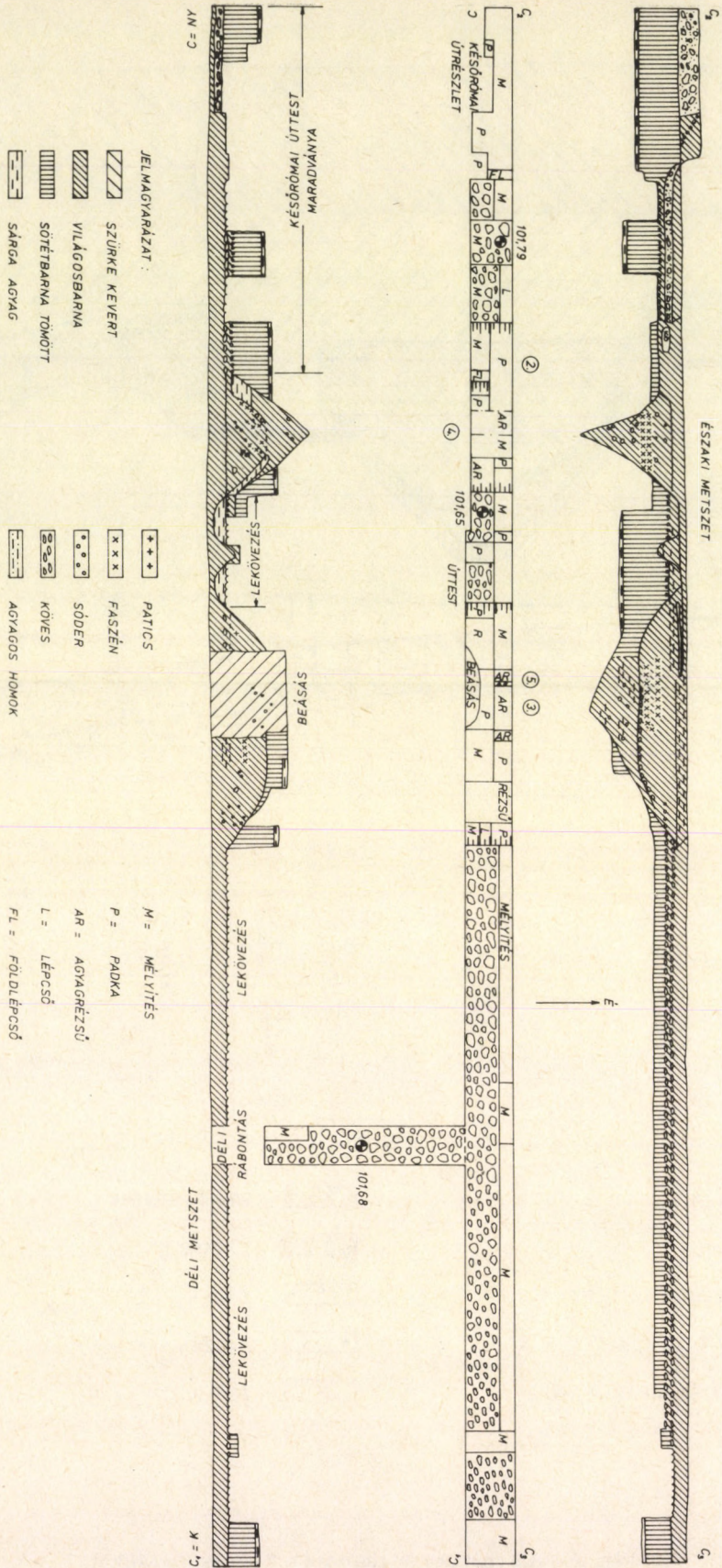
Az újkori pincétől keletre nagyjából az árok tengelyvonalában egy épület sarok-alapfalának utolsó kőszora jelentkezett a fekete bolygatatlan földben.¹² A pincétől keletre húzódó metszet szerint kétszeresen megemelt sóderes járószintet rögzítettünk.

*Keleti felület*¹³ — itt a nyers sárga földig az újkori beépítés minden régészeti jelenséget elpusztított.

Jelentősebb leletek: A 2. sz. fossa nyugati oldalán húzódó úttest alsó sóderes, köves szintjéről: II. Claudius antoninianusa. L. sz.: 82.1.426. Vespasianus dénárja. L. sz.: 82.1.460. Fazék kihajló, gömbölyű perem és kiszélesedő oldaltöredéke. A perem alatt, és a díszítetlen zóna után, szegletes hosszúkás minta (BÓNIS 1942, 13). S. szürke, keményre iszapolt. (10. kép 3) L. sz.: 82.1.461/a).

5. kép. A—A/1 metszet és alaprajz a 2—3. sz. fossákkal
 Abb. 5. Profil A—A/1 und Grundriß mit den Fossae Nr. 2—3

6. kép. Összesítő alap és metszetrajz az 1980. évi kutatásokról
 Abb. 6. Gesamtgrundriß und Profilskizze über die Forschungen des Jahres 1980

2. fossa betöltéséből 2,50—2,80 m között: Középgalliai vsz. Cinnamus körhöz tartozó terra sigillata perem-old. töredéke. L. sz.: 82.1.421. (GABLER 1964, 99; 10. kép 14). Bepecsételt díszű tál oldaltöredéke narancsszínű bevonattal. A dísz tojástagformájú pecsét (9. kép), benne a belső osztópálcikákon kis v alakú motívum (PÓCZY 1956, 121—125; XV/9; GABLER 1976, 49) L. sz.: 82.1.423. (8. kép 3)

2. sz. fossa betöltése 3,50—4 m között: Tál duzzadt perem és oldaltöredéke bordataggal. V. szürke bevonatos. Vastagfalú, keményre iszapolt. L. sz.: 82.1.342. (10. kép 2) Kancsó galléros perem-nyaktöredéke. Szürke, keményre iszapolt. (GOSE 1950, 389. sz.) L. sz.: 82.1.341. (8. kép 5) Füstölőtál perem-oldaltöredéke. Nyersszínű. (GRÜNEWALD 1983, 46/3) L. sz.: 82.1.252. (8. kép 7) Vaskés pengéje. L. sz.: 82.1.260. Drag. 37. típusú tál perem-oldaltöredéke Rheinzaberniek. (GABLER 1964, 102. 106) L. sz.: 82.1.410—411. (10. kép 8, 10). 2. sz. fossa betöltése 4—4,50 m között: Edényke perem-oldaltöredéke szív alakú profillal. Nyersszínű bevonattal, keményre iszapolt. L. sz.: 82.1.287. (8. kép 11). Raetiai edény oldaltöredéke rovátkolással és patkó alakú motívummal. Sötétbarna, fényes felületű. (SZÖNYI 1973, 87—108) L. sz.: 82.1.328. (8. kép 9). Valószínűleg PATERNVS műhelyből származó Drag. 30. formájú perem-oldaltöredék. (GABLER 1964, 99) L. sz.: 82.1.416. (10. kép 7). Üvegpalack széles, sűrűn bordázott zöld fültöredéke. (BENKŐ 1962, XVIII—XX. T) L. sz.: 82.1.291. (10. kép 20)

A 2—3. sz. fossák feletti agyagpadlók alatti szürke kevert betöltésből: Különböző színű freskötöredékek növényi, gyümölcs és figura részletével. L. sz.: 82.1.44—45, 82.1.389—390.¹⁴ Az újkori pincétől K-re, a sarokfal kibontásából: galliai, westerndorfi (GABLER 1983, 349—358) és rheinzaberni sigillaták töredékei. L. sz.: 82.1.403. (10. kép 12) L. sz.: 82.1.402. (10. kép 5) L. sz.: 82.1.400. (10. kép 11)

A régészeti jelenségek, a rétegtani megfigyelések és az előkerült leletek alapján megállapítottuk, hogy az É—D-i irányú utat a 270-es évek után készítették, mert a korábbi szintjéről a Vepasianus dénár mellett egy II. Claudius Gothicus érmet szedtünk fel.¹⁵ Ekkor létesítették az úthoz közvetlenül kapcsolódó 2. és 3. sz. fossát. E fossák megépítésekor korai sóderes és agyagos járósíntet vágta át, melyeknek tisztázására 1976-ban még nem volt mód (PARRAGI 1976, 137—139). A felület keleti végén e korai sóderes szintet ugyancsak rögzítettük a déli metszetben.

A későrómai erőd megépítésével egyidőben épülhettek a korábbi későrómai alapfalak melyekhez tartozó szintek a későbbi beásások miatt elpusztultak. A későbbi átépítésre utaló helyiségek terrazzoval, agyagpadlóval és köves járósínttel jelentkeztek. Mindezek az építészeti maradványok már a későrómai erőd kétperiódusú belső épületeihez tarthozhattak (FACSÁDY 1976, 145—147; KÉRDŐ 1976, 71—73; PARRAGI 1976, 137—139; PÓCZY 1976, 79—86).

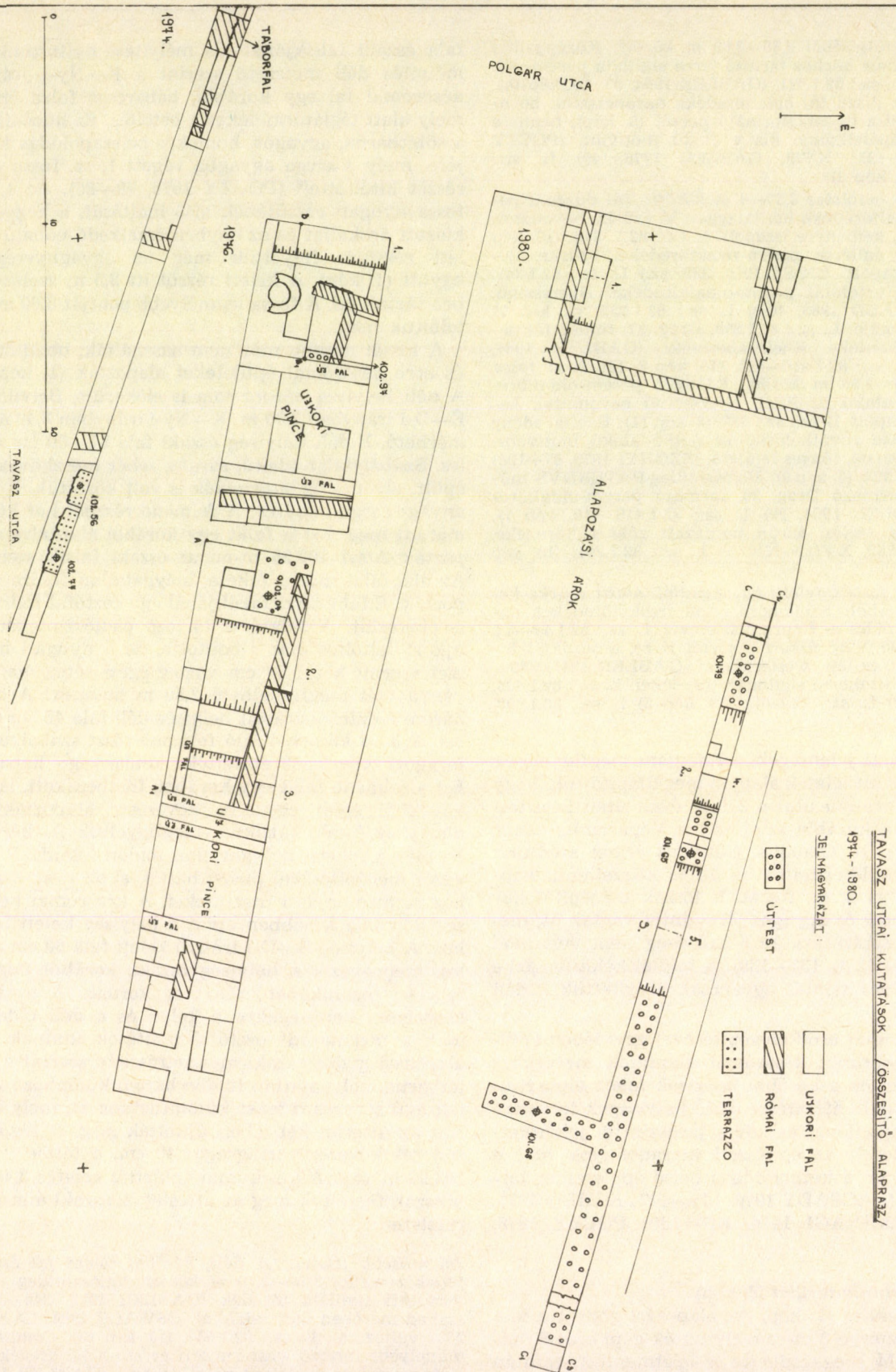
1980. évi munkaterület (6. kép)

Nyugati felület (7. kép) Az alapozási gödröt a mai felszíntől mérve 3 m-re mélyítették gépi erővel, mikor a BTM megkezdhetette a leletmentést, miután már a későrómai helyiségek falai is előkerültek. A déli, csaknem teljes alaprajzot mutató helyiség déli

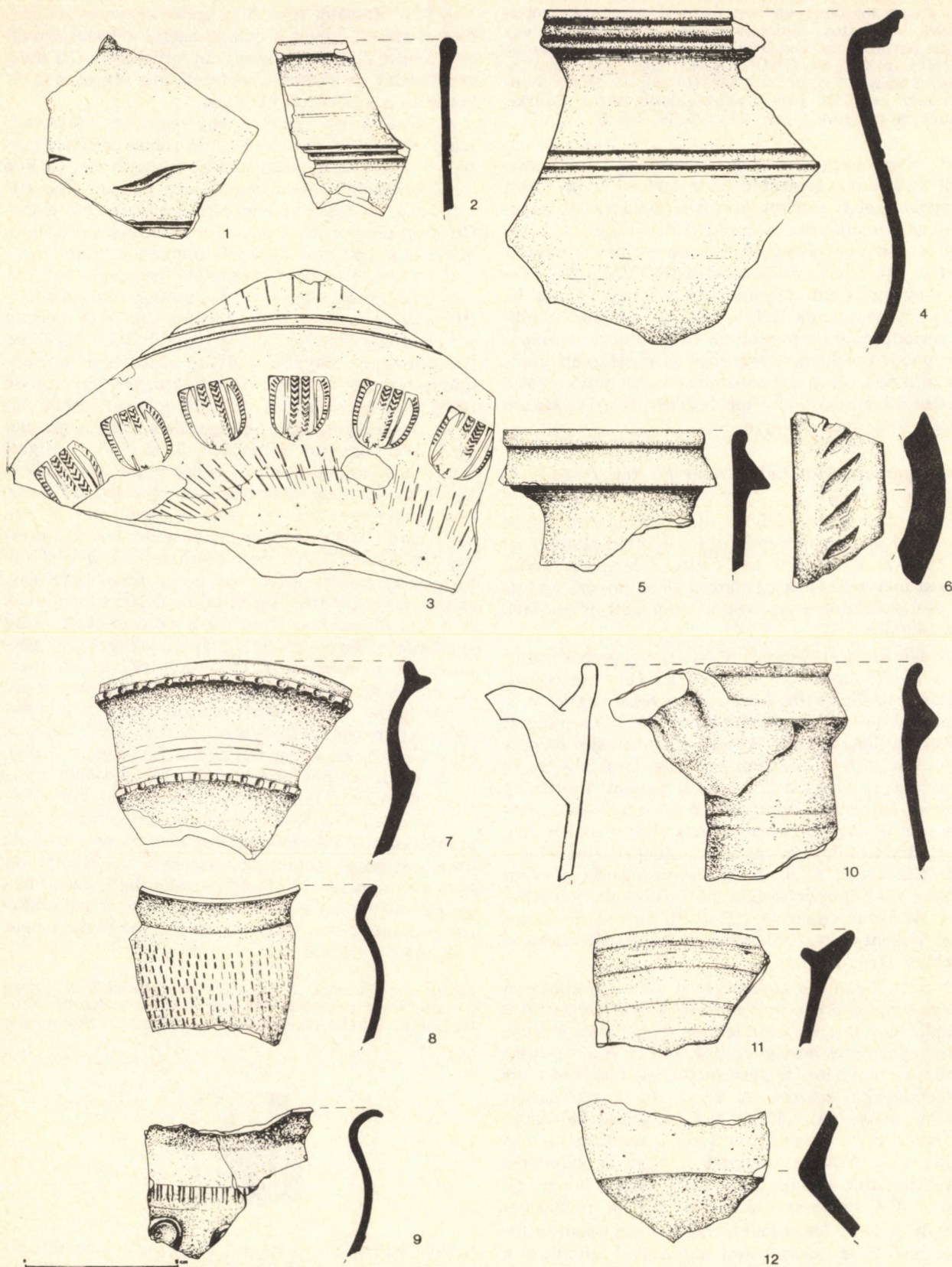
fala északi falsíkjánál kis mélyítést nyitottunk. E mélyítés déli metszete szerint a K—Ny-i irányú későrómai fal egy korábbi, habarcsos falra épült, mely alatt téglatörmelék a betöltés. Ez húzódik rá a sötétbarna, agyagos, homokos beiszapolódás földjére, mely a sárga agyagba vágott 1. sz. fossa alsó részét kitöltötte¹⁶ (PÓCZY 1976, 79—86). Az 1. sz. fossa nyugati rézsűjének alsó indítását, a hegyesre kiásott árokaljat és az enyhén emelkedő vonalú keleti rézsűjét figyeltük meg az agyagnyeréggel együtt (1. kép). A keleti rézsút itt 3,5 m szélességben tártuk fel. A fossa legmélyebb pontját 5,60 m-en találtuk meg.

A fossát miután már nem használták, betöltötték és erre későrómai épületeket alapoztak (1. kép 4). A déli helyiség három fala is előkerült. Belvilága: É—D-i irányban 3,50 m. K—Ny-i irányban 3,40 m-ig mérhető. E déli helyiség északi fala 57—60 cm széles. Szabálytalan alakú, sárgás, fehér mészkövekből épült, elvéve téglatörmelék is volt közöttük. Kötőanyag: sárga habarcs. A felmenő részből hat kősor maradt meg. Ezt a falat egy korábbi alapfalra alapozták Atszf 102,85 m-en az északi falsík szerint. Az alapfalat már a fekete, bolygatatlan földre alapozták. E fal északi falsíkjánál egy osztófal indítása is előkerült. A falakhoz tartozó padlószinteket az újkori feltöltés már elbontotta, de a nyugati metszet szerint közel 50 cm vastag égési réteg maradványa volt megfigyelhető 2,50 m hosszan! A déli, három oldalról határolt helyiség déli fala 45 cm széles. A 3—4 kőorból álló felmenő részt szabályosan faragott kövekből építették, kötőanyag: habarcs. Ezt a felmenő falat egy korábbi, földberakott, lapos kövekből épült egysoros kövezésre alapozták — ahogy az északi falsíknál megfigyeltük (1. kép 4). Ez már a fekete, bolygatatlan földön feküdt. E kövezés megépítésével pusztíthatták el az 1. sz. fossához tartozó eredeti útszinteket. A későrómai helyiség déli fala későbbben épült a helyiség keleti falához. A helyiség É—D-i irányú keleti fala 60 cm széles, megegyezik a helyiség északi, korábbi falával falazási technikában, tehát egykorúak. A további későrómai helyiségekre a keleti és a déli oldalon csak a megmaradt osztófal indítások utalnak. Az alapozási gödör északi metszetrészlete szerint a sötétbarna, bolygatatlan földön három különböző vastagságú sóderes réteget különíthetünk el, mely szerint az úttestet két ízben újították meg. A legfelső sóderes kövezés vastagsága: 40 cm, a teteje Atszf 103,92 m volt. A későrómai épülettől keletre 3,40 m hosszan figyeltük meg az úttestet az északi metszetrészleten.

Jelentősebb leletek: A déli, későbbi római fal északi falsíkja mellől 2,50—2,70 m között: Valószínűleg westerndorfi sigillata töredék (GABLER 1983, 349—358), szabad mezőben kutyaalakkal (OSWALD 1964, LXXIX. 2022 változata). L. sz.: 82.1.557. (10. kép 15). Comitialis műhelybe tartozó westerndorfi perem-oldaltöredék tojástagsorral és rovátkolt pálcikataggal (GABLER 1983, 349—358). L. sz.: 82.1.551. (10. kép 9). Üvegpohár perem-töredéke. Sötétzöld, vastag falú. L. sz.: 82.1.540. (10. kép

7. kép. Összesítő alaprajz az 1974—1980. évi kutatásokról
 Abb. 7. Gesamtgrundriß über die Forschungen der Jahre 1974—1980

8. kép. 1—12. Kerámiatöredékek az 1—2. sz. fossákból
 Abb. 8. 1—12. Keramikbruchstücke aus den Fossae Nr. 1—2

17). Fazék töredéke enyhén duzzadt peremmel, sötét-szürke bevonatos, benyomott lencsedíszekkel és egy ferde, párhuzamos vonalakkól kialakított motívummal. (BÓNIS 1942, 37/15; GRÜNEWALD 1983, 57/5, 12). Keményre iszapolt. L. sz.: 82.1.554. (10. kép 1). Fazék többszörösen profilált perem-nyak-oldaltöredéke. Szürke, keményre iszapolt. L. sz.: 82.1.525. (8. kép 4).

Az alapozási gödör nyugati részén a II—III. századi aquincumi legiostáborhoz tartozó 1. sz. fossa nagyobb, keleti részlete került napvilágra. A régéztani adatok alapján a funkcionálás után, a későrómai erőd megépítésével párhuzamosan egy épület-sort — raktárakat alapoztak rá (PÓCZY 1976, 79—86) a nyugati erőd fal szomszédságában. Az épület itt feltárt helyiségének KNy-i fala még az erőd későbbi periódusában is tovább él. Ezt mutatta az alapozási gödör északi metszetrészletén megfigyelt későrómai úttest rétegtani értékelése is, melynek adatai szerint a legtovább él a területükön — a IV. század végén — V. század elején.

Az alapozási gödör keleti része (2. kép 1—4, 6—7. kép)

A nagy gépi erővel folyó építkezési munkák során az utolsó pillanatban még egy lehetőség adódott itt a 2,50—3 m mélyre lemélyített alapozási gödör északi metszete előtt egy közel 40 m hosszú és 1,20 m széles felületen a további régészeti jelenségek vizsgálatára.

A déli metszet mentén (C—C/1) nyugatról indulva a későrómai úttest további, korábbi periódusát rögzítettük főbb mint 2 m hosszan, de az északi metszet rétegtani adatai szerint ez a 2. sz. fossa nyugati indításáig jelentkezett. A későrómai úttestet itt már a korábbi, 270-es években épült egysoros kövezésre alapozták rá, mely a 2. sz. fossa nyugati indításáig nyomon követhető Atszf 101,79 m-en a C—C/1 metszet szerint. Az egysoros kövezés alatt a sötétbarna, bolygatatlan talajban egy korai sóderes szint jelentkezett a korai, 4. sz. fossa indításáig. Ez a korai szint a C—C/1 metszetben 3,5 m hosszan jelentkezett. Az északi metszet (C2—C3), megfelelő szakaszán viszont a későbbi, római feltöltés eltüntette a korábbi járósínteket.

A 2. sz. fossa kis agyagnyereg után egyenletesen mélyülő nyugati rézsúvél mutatkozott alja vízszintes vonalat mutat 1 m szélességben és a keleti rézsúje pedig egyenletes emelkedést (2. kép 1). A 2. sz. fossa betöltése: agyagos, téglatörmelékkel, faszénnel, kis kötőmelékkel kevert. A 2. sz. fossa szélessége: 4,50 m, mélysége: 4,50 m. A 2. sz. fossát beleásták az északi metszetben látható korai szinthez tartozó korai, 4. sz. fossába, melynek nyugati és keleti rézsúje meredek vonallal egy kis v alakot képez. (2. kép 2. A 4. sz. fossa szélessége: 3,50 m, mélysége: 2,50 m. A 4. sz. fossa keleti indítása egybeesik a felette lévő 2. sz. fossa keleti indításával, ahonnan a 4. sz. fossához tartozó köves szint mindkét metszetben (C—C/1 és C/2—C/3) világosan kitűnik.

A 2. sz. fossától K-re 3 m széles egysoros sóderes földbe rakott kövezés jelentkezett, a körüljáróval és a felette lévő sánc maradványaival a C—C/1 metszet szerint, de az északi metszetben a sáncot már elbontotta a későrómai betöltés.

A körüljárótól keletre egy egységes, faszenes, téglatörmelékes, apró köves későrómai betöltést mutató 3. sz. fossa nyugati rézsúje mutatkozott (2. kép 3). Egy későbbi római beásás igen mélyen elpusztította a 3. sz. fossa vízszintesre képezett alját a C—C/1 metszet szerint. A 3. sz. fossa szélessége: 6,50 m, mélysége: 4,50 m a C/2—C/3 metszet szerint.

A C/2—C/3 metszet megfelelő szakaszán a 3. sz. fossát teljes egészében, azonos módon tükrözi a C—C/1 jelű metszettel. Ezen kívül a C/2—C/3 metszet a 3. sz. fossa teknője alatt egy újabb, korai, az 5. sz. fossa nyugati, enyhén mélyülő rézsújének maradványa látható. Az 5. sz. fossa keleti, enyhén ívelődő rézsúját a korai, köves járósíntig megtaláljuk. Az 5. sz. fossa szélessége megegyezik a 3. sz. fossa szélességével, ugyanis a későbbi, 3. sz. fossa nyugati rézsújének kialakításához, részben felhasználták a korai, 5. sz. fossa nyugati felső rézsúját. Az 5. sz. fossa mélysége: 2 m. A széles v alakot mutató alja a felszíntől 5,50 m-en van. Az 5. sz. fossa a déli metszetben (C—C/1) már nem tűnhetett fel a későbbi, igen mély beásás miatt. Az 5. sz. fossa betöltése: szürke, agyagos föld, kevés kötőmelékkel tartalmaz. A 3. sz., ill. az 5. sz. fossától K-re a metszet végig egysoros, sóderes földbe ágyazott lekövezés jelentkezett 20 m hosszan. A C/2—C/3 jelű, északi metszeten e kövezés alatt vékony, szürke feltöltés, majd a sötétbarna, bolygatatlan talajon újra egy vékony, sóderes járósínt mutatkozott (2. kép 4). Ez ugyan csak a 4., 5. sz. korai fossákhoz tartozik. A korai, 4—5. sz. fossákhoz tartozó táborfal (alátábor nyugati fala) ezen a felületen nem került elő. Feltételezésünk szerint a K—Ny-i területünk a palánktábor porta decumanáján mehetett keresztül. Az útkereszteződés ebben az esetben a via decumana és a via sagularis találkozását jelentheti. Ezzel magyarázhatjuk azt a körülményt, hogy a palánktábor nyugati falára utaló nyom a felületünkön nem volt megfigyelhető.

Jelentősebb leletek: 2. sz. fossa mélyítéséből 1. nyom: Oldaltöredék, bevéselt, nyújtott S alakú, vízszintes motívummal. Sötétszürke, keményre iszapolt. Vékony falú.

9. kép. Bepecsételt minta a 2. sz. fossából előkerült tál díszítéséről (1:1)
Abb. 9. Eingestempeltes Muster von der Verzierung der Schüssel aus der Fossa Nr. 2

(BÓNIS 1942, 13). L. sz.: 82.1.468. (8. kép 1). 2. sz. fossa aljáról: Széles fültöredék. Világoszöld. Vékonyabb falú. L. sz.: 82.1.482. (10. kép 18). Üvegpalack sűrűn barázdált füle, zöld színű, vastag falú. (BARKÓCZI 1968, 65. Abb. 33) L. sz.: 82.1.483. (10. kép 19). 3. sz. fossa betöltéséből: Hagymafejes fibula. Tüje hiányzik. (KOVRIK 1937, 26—27. XVIII/188; PATEK 1942, 74—75. XXVIII/8. változata.) L. sz.: 82.1.502. (10. kép 21). Csésze enyhén duzzadt perem-oldaltöredéke két hornyolással. V. szürke, bevonatos. L. sz.: 82.1.505. (8. kép 2). Dörzstál perem-oldaltöredéke. Belül sárgás-zöld mázzal. Pirosra festett. L. sz.: 82.1.504. Stukko töredéke. Egy részén a terrazzos alapozás maradt meg, majd egy sor háromágú motívummal kitöltött, nyújtott volutás minta. Ezt a sort követi az asztragalos minta. (FRIZOT 1977, 200) L. sz.: 82.1.499. 4. sz. fossa betöltése: Fazék sűrűn hornyolt nyaktöredéke. Sötétszürke, szemcsés, vékony falú. L. sz.: 82.1.508. Agyagpohár aljtöredéke, belül nyersszínű, kívül narancsszínűre festett. (PÓCZY 1956, 87—90) L. sz.: 82.1.507. Drag. 18/31 táltöredékek. Antoninus koriak, középgalliaiak. (GABLER 1964, 99, 105) L. sz.: 82.1.484—485. 3. sz. fossát keletről határoló kövezés tetejéről: Alj, sötétszürke. Keményre iszapolt. L. sz.: 82.1.546.

Az 1980. évi felület keleti részén előkerült az alatábor két fossája (4—5. sz.). A külső, nyugati fossa (4. sz.) szélessége: 3,50 m, mélysége: 2,50 m. A belső, keleti (5. sz.) fossa szélessége: 6,50 m, mélysége: 2 m. A fossákhoz tartozó körüljáró, a berma is előkerült és a 4—5. sz. fossáktól nyugatra húzódó köves szint is. Feltételezésünk szerint a K—Ny-i irányú felület a palánktábor porta decumanáján mehetett keresztül. Az útkereszteződés ebben az esetben a via decumana és a via sagularis találkozását jelentheti. Ezzel magyarázhatjuk azt a körülményt, hogy a palánktábor nyugati falára utaló nyom felületünkön nem volt megfigyelhető. Az alatábor építésére vonatkozóan (TÓTH—VÉKONY 1970, 133, 161; KÉRDŐ—NÉMETH), területünkön csak a Vespasianus dénár utal, melyet a 2—3. sz. későbbi fossának és útjának a megépítésekor kerülhetett a korábbi betöltést tartalmazó földmunkák során a 2. sz. fossát keletről határoló útra. Az alatábor pusztulására a 4. sz. fossából előkerült Antoninus kori középgalliai sigillaták utalnak.

A felületen megtaláltuk az előbbieken kívül a II. Claudius után, a 270-es évek után épült É—D-i irányú utat, a 2. sz. fossát, melynek szélessége: 4,50 m, mélysége: 4,50 m. A 2. sz. fossa után, a berma és a vele egykorú 3. sz. fossa is jelentkezett. szélessége: 6,50 m, mélysége: 4,50 m. A 3. sz. fossát keletről ugyancsak egy É—D-i, ill K—Ny-i út határolta. Ehhez a korábbi táborot kívülről, nyugatról kísérő útját, továbbá a korábbi via decumana és a via sagularis találkozási szakaszát is felhasználták. A 2—3. sz. fossák a kövezésekkel, azaz utakkal együtt funkcionáltak a későrómai erőd megépüléséig. A munkahelyen a II. Constantinus korára, illetve még későbbi periódusra utaló régészeti emlékeket már nem tudunk dokumentálni, mert az alapozási gödröt kitermelő gépi munka és az újkori pincék azokat csaknem nyomtalanul elpusztították. A C—C/1 és a C/2—3 jelű metszetek (6. kép) nyugati szakasza sze-

rint a többszörösen megépített későrómai utat a korábbi útszintekre alapozták.

* * *

Az eredmények összefoglalása

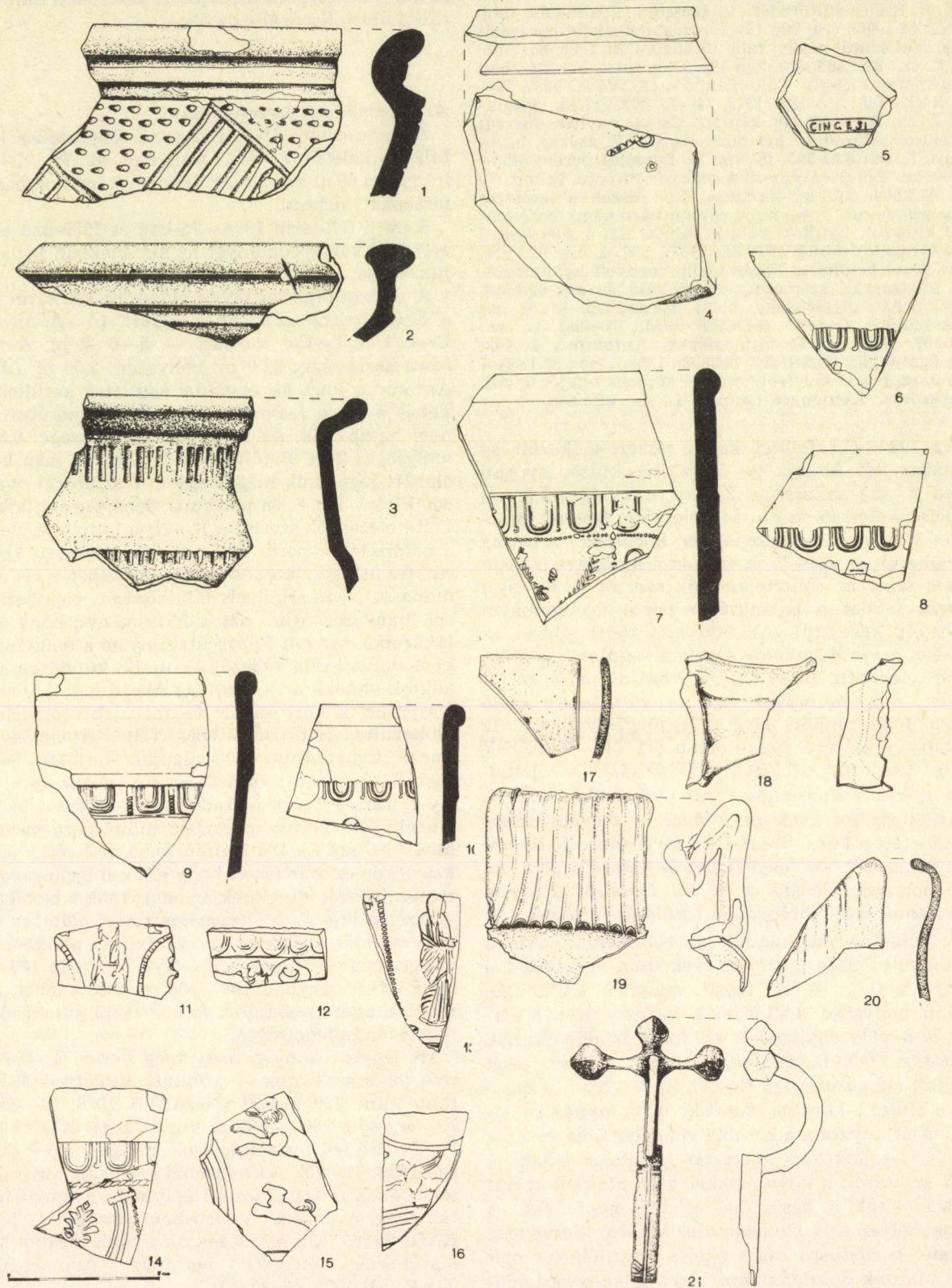
Az aquincumi II—III. századi legiostábor keleti falától keletre É—D-i irányban 42 m, K—Ny-i irányban 60 m hosszú területen volt módunkban kutatásokat végezni.

Ezen a felületen 1974—75-ban és 1980-ban elvégzett munkák eredményét az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A szóbanforgó területen előkerült két korai fossa a hozzátartozó szintekkel együtt. (A—A/ metszet, C—C/1, C/2—C/3 metszet — 5—6. kép). A 4. sz. fossa szélessége: 3,50 m, mélysége: 2,50 m. Aljáról Antoninus kori, középgalliai sigillaták kerültek elő. Tehát a 4. sz. fossát az Antoninusok korában már nem használták. Az 5. sz. fossa, szélessége: 6,50 m, mélysége: 2 m. Betöltéséből leletanyag nem került elő. Itt jegyezzük meg, hogy a 4. sz. fossát nyugatról kísérő útról Vespasianus dénárt emeltünk fel. Feltételezésünk szerint a K—Ny-i irányú felületünk a palánktábor porta decumanáján mehetett keresztül. Az útkereszteződés ebben az esetben a via decumana és a via sagularis találkozását jelentheti. Ezzel magyarázhatjuk azt a körülményt, hogy a palánktábor nyugati falára utaló nyom a felületünkön nem volt megfigyelhető. Az újabb kutatások során adatok vannak arra, hogy az Árpád hídtól D-re egy Vespasianus kori építési felirat újabb töredékei is előkerültek (KÉRDŐ—NÉMETH). Feltehetően egy korai kaputorony cölöpalapjai kerültek napvilágra¹⁷ az Árpád hídtól D-re, sőt itt egy korai K—Ny-i irányú fossa maradványait is feltárták.¹⁸ A Korvin Ottó téren, az Árpád hídtól É-ra karónyomok¹⁹ és egy É—D-i irányú fossa alsó része jelentkezett, de ez már lehet, hogy a korai legiostáborhoz tartozott.²⁰ Mindezeknek az adatoknak a birtokában — szerintünk — a Vespasianus kori alatábor nyugati védmű-rendszerét tártuk fel. Az alatábor belvilága hozzávetőlegesen K—Ny-i irányban 100—200 m, É—D-i irányban 200—300 m között lehet, pontosítása csak az eddigiek és a további kutatások értékelés után lehetséges.

Itt jegyezzük meg, hogy még korai, É—D-i irányú fossa szakaszok — a munkaterületünkől É-ra, több mint 400 m-re²¹ (NÉMETH 1976, 61—65) és Ny-ra pedig 300 és 500 m között korai K—Ny-i, ill. É—D-i irányú fossaszakaszok kerültek elő.²² (KÉRDŐ 1976, 71—73). A későrómai erőd kaputornyainak térségében is faszerkezetű építmény nyomait találták meg, mely már a vicushoz tartozhatott (PARRAGI 1976, 139). Mindezek az adatok további korai alatáborok létezését igazolják Aquincumban. (GABLER 1977, 47. 22. j.).

A Domitianus kori legiostábor délkeleti felülete elméletileg a területünkre esik (LŐRINCZ 1978, 299—312; VISY 1978, 37—60; MANN 1983, 31—35),

10. kép. 1—21. Leletek az aquincumi II—III. századi légiostábor keleti védműveiből és közvetlen környékéről
 Abb. 10. 1—21. Funde aus den östlichen Wehrbauten des Legionslagers von Aquincum aus dem 2—3. Jh. und von seiner unmittelbaren Umgebung

viszont a hozzátartozó szinteket, épületeket itt a későbbi római építkezések nyomtalanul eltüntették.

A II—III. századi aquincumi légiostábor alapítási periódusából munkaterületünkön a Wehrgang, a keleti táborfal egy szakasza és az 1. sz. fossa keleti részlete került kibontásra (1. kép 1—4; 3—4. kép; 7. kép). Az 1. sz. fossát 3,50 m szélességben tudtuk feltárni, mélysége: 5,60 m. Az 1. sz. fossa további szakaszai a Kórház utcai kapuépítménynél, a porta praetorianál (PÓCZY 1976, 79—86) és a Vöröskereszt utcában kerültek elő (NAGY T. 1977, 361).²³ A fossa betöltéséből II. Constatinus érmek, mázas kerámia-töredékek kerültek elő. Az 1. sz. fossa tehát a későrómai erőd megépüléséig funkcionált. Az 1. sz. fossához keletre húzódó úttest maradványát a későbbi római beépítés elpusztította. Az aquincumi II—III. századi légiostábor Caracalla kori újjáépítésére, ill. javítására (PÓCZY 1976, 79—86) ezen a területen a későbbi jelenségek feltűnése miatt nincs adatunk. Az aquincumi II—III. századi légiostábor következő nagy újjáépítése idejére, a 270-es évek utáni periódusra utaló emlékek viszont előkerültek a munkaterületen. Ekkor létesült egy É—D-i irányú út, melynek korábbi szintjéről II. Claudius érmét szedtünk fel. Ezt az utat és a 2., ill. a 3. sz. fossát, a bermával és a 3. sz. fossát K-ről kísérő úttal együtt a Vespasianus kori útra, ill. annak külső (4. sz.) és belső (5. sz.) fossájára és szintjeire, végül a Vespasianus kori alatábor porta decumanáján keresztül haladó via decumana és a via sagularis találkozási szakaszára alapozták. Ezeket a korai védműveket, utakat használták fel a légiostábor 270-es évek utáni megerősítése céljából.²⁴ (PÓCZY—NÉMETH—SZIRMAI—KOCSIS).

Megállapítottuk még, hogy a keleti táborfaltól 60 m-re K-re a védműveken és a hozzátartozó szinteken kívül az aquincumi II—III. századi légiostáborhoz tartozó beépítés nem került elő (NÉMETH 1976, 61—65).

Munkaterületünkön is kiderült, hogy II. Constantinus idején, mikor a későrómai erődöt megépítették, ezzel egyidejűleg az aquincumi II—III. századi légiostábor mindhárom fossáját betöltötték, a keleti táborfalat is megerősítették (FACSÁDY 1976, 145—147; KÉRDŐ 1976, 71—73; PARRAGI 1976, 137—139; PÓCZY 1976, 79—86). A Fényes Adolf utcában előkerült későrómai kaputornyok között áthaladó É—D-i irányú út 10 m körüli szélességben (PARRAGI 1976, 140) itt is megfigyelhető volt az út mindkét oldalán húzódó épületrészletekkel és szintekkel együtt, amelyek a későrómai erőd belső épületeit képviselhették. *Valentinianus* idején — munkaterületünk adatai alapján a későrómai erőd kaputornyaj között haladó utat már 15 m-re kiszélesítették,²⁵ mely még a rétegtani adatok szerint még to-

vább élt a IV. század legvégén — V. század elején. (SOPRONI 1980, 8—9). A *Valentinianus* kori építkezést — kissé eltérő tájolással és szintekkel. (1. kép 4; 4. kép és 7. kép) területükön is rögzítettük. 1982-ben az Árpád híd környékének korszerűsítési munkáihoz kapcsolódóan új vízcső-árkot nyitottak meg a Tavasz utca vonalában 140 m hosszan. A nagyon bolygatott szakaszon is *Valentinianus* kori szintek kerültek elő, mélyebb szintek megfigyelésére már nem volt mód.²⁶

A korábbi kutatásaink alapján érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a II—III. századi aquincumi légiostábor területén, a későrómai erőd nyugati falától Ny-ra — már az erődön kívül — a korábbi praetentúra északi részén, a *thermae maiores*nél és környékén, továbbá a II—III. századi déli táborfal közelében figyeltünk meg IV. század második felére, ill. V. század elejére keltezhető adatokat.²⁷ (SZIRMAI 1985).

Az aquincumi Vespasianus kori alatábor eddig előkerült régészeti eredményeihez analóggént pannoniai földön a vindobonai (UBL 1979, 587—610), a carnuntumi légiostábor megfelelő periódusát (UBL 1979, 587—610) és a *Vetus Salina* alatábor (BAR-KÓCZI—BÓNIS 1954, 129—) első palánktáborát idézhetjük (GABLER 1977, 149).

Nem feladatunk, de megemlíthetjük — a teljesség igénye nélkül —, hogy *Vetus Salina*tól D-re (MÓCSY 1974, 88) és Pannonia nyugati szomszédságában (UBL 1979, 587—610) és a Duna mentére, illetve a Rajna vidékére telepített Vespasianus kori táborok (SCHALLMAYER 1983, 305—312), sőt az északgermán (PAAR 1979, 515—517) és britanniai területen (BOON 1972, 23—33; JOHNSON 1976, 43—46; DAVIES 1979, 262) létesített táborok mind a birodalmi új stratégiai koncepciót képviselték. (WILKES 1969, 84—85; 96—97, 140—141; ALFÖLDY 1974, 170; MÓCSY 1977, 15; W. BECK—PLANCK 1980, 17—18; LŐRINCZ 1982, 5—6; ULBERT—FISCHER 1983, 17—19).

A további provinciális és hazai kutatások és azok finomítása újabb kronológiai és alaprajzi adatokkal járulhatnak hozzá az aquincumi Vespasianus kori alatáborról megírt képhez.

Az aquincumi II—III. századi légiostáborral kapcsolatban legközelebb a carnuntumi (GABLER 1977, 149; STIGLITZ—KANDLER—JOBST 1977, 659), a vindobonai (UBL 1979, 587—610) és a lauriacumi (VETTERS 1977, 355—379), távolabb a lambaesis (RAKOB—STORZ 1974, 253—280) légiostáborokat említhetjük meg. A korabeli légiostáborok fossáinak elemzéséhez és értékeléséhez még elsősorban az aquincumi II—III. századi légiostábor teljes vérendszerének kutatása is szükséges gyakorlati és elméleti síkon.²⁸

Jegyzetek

1. SZIRMAI BpR 24(1976)412; SZIRMAI RégFüz 1:30. Bp. 1977. 17—18; SZIRMAI RégFüz 1:34. Bp. 1981. 32.
2. SZIRMAI RégFüz 1:36. Bp. 1983. 37.
3. SZILÁGYI JÁNOSNAK itt mondunk köszönetet, hogy közöletlen adatait felhasználhattuk.
4. SZILÁGYI J. ásatási naplója 1950. 97.; KÁBA M. BpR 20(1963)536; BERTALANNÉ BpR 20(1963)537.; BERTALANNÉ BpR 23/1973/100; BERTALANNÉ BpR 24(1976)440.
5. A közműárok keleti része már feldolgozásra került: SZIRMAI 1985.
6. V. ö. 1. jegyzetet.
7. BERTALANNÉ BpR 24(1976)440.
8. Felmérésére már nem volt mód, részletrajz a dokumentációban.
9. A téglá még szállítás előtt eltűnt a helyszínen, bélyegét csak az ásatási napló bejegyzése alapján idézzük.
10. Az éremanyagot B. SEY KATALIN határozta meg. Munkájáért itt mondunk köszönetet.
11. A feldolgozás sigillata anyagát GABLER DÉNES határozta meg. Munkáját itt köszönöm meg.
12. A sarokfal kibontása a felmérés után történt meg, így az adatok a dokumentáció részletrajzában találhatóak.
13. A keleti felület felmérése megtörtént, de a negatív eredménye miatt a 7. képen nem szerepel.
14. SZIRMAI 1985a.
15. A thermae maiores építési felirata CIL III 3525 = CIL III 10492. (i. sz. 268-ból)
16. V. ö. 4. jegyzetet. Itt jegyezzük meg, hogy az 1980. évi leletanyag a 82.1.468—558 lelt. sz. alatt található.
17. TOPÁL J. RégFüz 1:32. Bp. 1979. 41; NÉMETH M. RégFüz 1:32. Bp. 1979. 41 — palánkszerkezetű épületnyomot említ.
18. FACSÁDY A. RégFüz 1:33. Bp. 1980. 34.
19. TOPÁL J. RégFüz 1:33. Bp. 1980. 35.
20. FACSÁDY A. RégFüz 1:33. Bp. 1980. 32; NÉMETH M. RégFüz 1:37. Bp. 1984. 43.
21. SZIRMAI RégFüz 1:35. Bp. 1982. 32—33.
22. PETŐ M. RégFüz 1:28. Bp. 1975. 42; KÉRDŐ—KOCISIS—MADARASSY RégFüz 1:37. Bp. 1984. 44.
23. NAGY T. RégFüz 1:26. Bp. 1973. 35.
24. KOCISIS L. RégFüz 1:36. Bp. 1983. 37 — itt említi legújabbban az 1. sz. fossát.
25. Itt köszönöm meg PÓCZY K. közöletlen adatait.
26. SZIRMAI RégFüz 1:38. Bp. 1985. s.a.
27. SZIRMAI 1985.
28. A geodéziai felméréseket a BME Geodéziai Tanszéke végezte el, a szerkesztési munkákat Vándor Andrásné látta el. A helyszíni felvételeket Facsády Gábor, Kocsis László, Molnár Ilona és Szentpétery Tibor munkái, a nagyításokat Komjáthy Péter készítette. A rajzi munkákban Ágoston Ildikó, Málík Éva és Matúz Edit működtek közre. A munkatársak munkáját itt köszönöm meg.

IRODALOM

ALFÖLDY 1974	G. ALFÖLDY, <i>Noricum</i> . London 1974.
BARKÓCZI—BÓNIS 1954	L. BARKÓCZI—É. BÓNIS, <i>Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony</i> . (Vetus Salina) <i>ActaArchHung</i> 4 (1954)
BARKÓCZI 1968	L. BARKÓCZI, <i>Die datierten Glasfunde aus dem 3—4. Jahrhundert von Brigetio</i> . <i>FolArch</i> 19 (1968)
BECK—PLANCK 1980	W. BECK—D. PLANCK, <i>Der Limes in Südwestdeutschland</i> . Stuttgart 1980.
BENKŐ 1962	BENKŐ A., <i>Üvegcorpus</i> . RégFüz Ser. II. 11 (1962)
BÓNIS 1942	E. BÓNIS, <i>A császárkori edényművesség Pannóniában</i> . <i>DissPann</i> II. 20. Bp. 1942
BÓNIS 1969	É. BÓNIS, <i>Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest</i> . Bp. 1969.
BOON 1972	G. BOON, <i>Isca</i> . Cardiff 1972.
DAVIES 1979	J. DAVIES, <i>Roman military deployment in Wales and the Marches from Claudius to the Antonines</i> . In <i>Roman Frontier Studies</i> 1979. BAR International Series 71 (II) Oxford.
FACSÁDY 1976	FACSÁDY A., <i>Előzetes jelentés a későrómai erőd déli védműveinek feltárásáról</i> . BpR 24 (1976)
FRIZOT 1977	M. FRIZOT., <i>Stucs de Gaule et des provinces romaines</i> . Motifs et techniques. Dijon 1977.
GABLER 1964	D. GABLER, <i>Az importált terra sigillaták forgalma Pannóniában</i> . <i>ArchÉrt</i> 92 (1964)
GABLER 1976	D. GABLER, <i>Importált reliefdíszű sigillaták és pannóniai utánezataik</i> . <i>ArchÉrt</i> 103 (1976)
GABLER 1977	Đ. GABLER, <i>A dunai limes I—II. századi történetének néhány kérdése</i> . <i>ArchÉrt</i> 104 (1977)
GABLER 1983	D. GABLER, <i>Die Westerndorfer Sigillata in Pannonien</i> . <i>Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung</i> . <i>JRGZ</i> 30 (1983)

- GOSE 1950 E. GOSE, *Gefäßtypen der römische Keramik in Rheinland*. Bonn 1950.
- GRÜNEWALD 1983 M. GRÜNEWALD, *Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum*. Wien 1983.
- JOHNSON 1976 J. JOHNSON, *An early Flavian Fort at Hayton, near York*. Limes. Akten des XI. Internationalen Limes-kongresses. Bp. 1976.
- KÉRDŐ 1976 K. KÉRDŐ, *Előzetes jelentés az aquincumi II—III. századi legios-tábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásokról*. BpR 24 (1976)
- KÉRDŐ—NÉMETH K. KÉRDŐ—M. NÉMETH, *Zur Frage der Besetzung von Aquincum im ersten Jahrhundert*. (s.a. in *Limesforschung*).
- KOCZTUR 1976 É. KOCZTUR, *Applikált díszű mázas pohár a solymári római kori temetőből*. ArchÉrt 103 (1976)
- KOVRIG 1937 I. KOVRIG, *A császárkori fibulák fő formái Pannóniában*. DissPann II. 4. Bp. 1937.
- LŐRINCZ 1978 B. LŐRINCZ, *Die Besatzungstruppen des Legionslagers von Aquincum am Ende I-Anfang des 2. Jahrhunderts*. ActaArchHung 30 (1978)
- LŐRINCZ 1979 B. LŐRINCZ, *Pannonische Stempelziegel*. DissArch II. 7. Bp. 1979.
- LŐRINCZ 1982 B. LŐRINCZ, *Pannonia segédsapatai a principatus korában*. Kandidátusi értekezés tézisei. Dunaújváros 1982.
- MANN 1983 J. C. MANN, *Legionary recruitment and veteran settlement during the Principate*. London 1983.
- MÓCSY 1974 A. MÓCSY, *Pannonia and Upper Moesia*, London 1974.
- MÓCSY 1977 A. MÓCSY, *Die mittlere Donau im Altertum in Vindobona*. Die Römer in Wiener Raum. Wien 1977.
- NAGY 1977 T. NAGY, *Das zweite Lager der Legio II. Ad. in Aquincum*. In *Studien zu Militärgrenzen Roms*. II. Vorträge des Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior. Köln 1977.
- NÉMETH 1976 NÉMETH M., *Régészeti megfigyelések az északkeleti táborsaroknál*. (Előzetes jelentés.) BpR 24 (1976)
- OSWALD 1964 F. OSWALD, *Index of Figure Types on Terra Sigillata*. London 1964.
- PAAR 1979 I. PAAR, *Zur Datierung der Holzbauperioden des niedergermanischen Auxiliarkastells Gelduba (Krefeld-Gellep) Ausgrabungen 1970—1976*. In *Roman Frontier Studies 1979*. BAR International Series 71 (II) Oxford.
- PARRAGI 1976 GY. PARRAGI, *Jelentés a Fényes Adolf utcában feltárt déli kaputorony ásatásáról*. BpR 24 (1976)
- PATEK 1942 E. PATEK, *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. DissPann II. 19. Bp. 1942.
- PÓCZY 1956 K. PÓCZY, *Die Töpferwerkstätten von Aquincum*. ActaArchHung 7 (1956)
- PÓCZY 1976 K. PÓCZY, *A porta praetoria feltárása az aquincumi legios-táborban*. BpR 24 (1976)
- PÓCZY—NÉMETH—SZIRMAI—KOCZTUR—K. PÓCZY—M. NÉMETH—K. SZIRMAI—L. KOCZTUR, *Das Legionslager von Aquincum* in: *Limesforschung* (s. a.)
- RAKOB—STORZ 1974 F. RAKOB—S. STORZ, *Die Principia des römischen Legionslagers in Lambaesis*. In: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung*. 81 (1983)
- SCHALLMAYER 1983 E. SCHALLMAYER, *Römische Okkupationslinien in Obergermanien und Raetien*. (Prod.y. com.del aceite en la antigüedad. II. Congreso. Ed. Univ. Complut. Madrid 1983)
- SOPRONI 1980 S. SOPRONI, *A pannoniai limes utolsó évtizedei*. Bp. 1980. Doktori értekezés tézisei.
- STIGLITZ—KANDLER—JOBST 1977 H. STIGLITZ—M. KANDLER—W. JOBST, *Carnuntum in Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. II. 6. Berlin. 1977.
- SZILÁGYI 1933 J. SZILÁGYI, *Aquincumi bélyeges téglák*. DissPann. II. 1. Bp. 1933.
- SZIRMAI 1984 K. SZIRMAI, *Az aquincumi II—III. századi legios-tábor praetentúrája*. BpR 25 (1984)
- SZIRMAI 1984a K. SZIRMAI, *Újabb adatok az aquincumi legios-tábor falfestészetéhez*. BpR 25 (1984)

- SZÓNYI 1973 E. SZÓNYI, *Zur Verbreitung und Herstellung der sog. rätischen Keramik in Pannonien*. ActaArchHung 25 (1973)
- THOMAS 1961 E. THOMAS, *Római kori mázas agyagdíszedények a győri múzeumban*. Arrabona 3 (1961)
- TÓTH—VÉKONY 1970 E. TÓTH—G. VÉKONY, *Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus*. ActaArchHung 22 (1970)
- UBL 1979 H. UBL, *Der Österreich Abschnitt des Donaulimes: ein Forschungsbericht (1970—1979)* in Roman Frontier Studies 1979. BAR International Series 71 (II) Oxford
- ULBERT—FISCHER 1983 G. ULBERT—T. FISCHER, *Der Limes in Bayern* Stuttgart 1983.
- VETTERS 1977 H. VETTERS, *Lauriacum in ANRW II*. Wien 1977.
- VISY 1978 ZS. VISY, *Der Beginn der Donau — Kriege des Domitian*. ActaArchHung 30 (1978) 37—60
- WILKES 1969 J. WILKES, *Dalmatia*. London 1969.

FORSCHUNGEN BEI DEN ÖSTLICHEN WEHRBAUTEN DES AQUINCUMER LEGIONSLAGERS AUS DEM 2—3. JH.

Auszug

Von der östlichen Mauer des Aquincumer Legionslagers des 2—3. Jhs, an einer in NS-Richtung östlich 42 m, in OW-Richtung 60 m langen Fläche bestand uns die Möglichkeit Forschungen durchzuführen (Abb. 7).

Das Ergebnis dieser Forschungsarbeiten läßt sich im folgenden zusammenfassen:

Im betreffenden Gebiet sind zwei frühe Fossae mit den zugehörigen Niveaus zusammen zum Vorschein gekommen (Abb. 2 2, Abb. 5—7). Die Fossa Nr. 4 war 3,50 m breit und 2,50 m tief. Von ihrer Einfüllung kamen mittelgallische Sigillaten der Antoninuszeit hervor. Die Fossa Nr. 4 wurde also in der Antoninuszeit nicht mehr gebraucht. Die Breite der Fossa Nr. 5 betrug 6,50 m, ihre Tiefe 2 m. Ihre Aufschüttung enthielt kein Fundmaterial. Hier soll erwähnt werden, daß wir an der die Fossa Nr. 4 von W her begleitenden Straße einen Vespasianus-Denar gefunden haben. Östlich von den Fossae Nr. 4—5 dürfte unsere OW verlaufende Fläche — unserer Meinung nach — die Porta decumana des Palisadenlagers gekreuzt haben. Die Straßenkreuzung kann in diesem Falle den Treffpunkt der Via decumana und der Via sagularis bedeuten. Hiermit ist der Umstand zu erklären, daß an unserer Fläche auf die Westmauer des Palisadenlagers verweisende Spuren nicht beobachtet werden konnten. Im Laufe der neueren Forschungen besitzen wir Daten in Bezug dessen, daß südlich von der Árpád-Brücke auch weitere Bruchstücke einer Bauinschrift aus der Vespasianuszeit zum Vorschein gekommen sind (KÉRDŐ—NÉMETH). Vermutlich kamen südlich von der Árpád-Brücke die Pfostenfundamente

eines frühen Torturmes zum Vorschein,¹⁷ hier wurden sogar auch die Reste einer frühen, OW verlaufenden Fossa erschlossen.¹⁸ Auf dem Korvin-Ottó-Platz, nördlich von der Árpád-Brücke erschienen Pfahlsuren¹⁹ und einer NS verlaufenden Fossa, die jedoch schon zum frühen Legionslager gehört haben dürfte.²⁰ Im Besitz all dieser Daten haben wir — unseres Erachtens — das westliche Wehrsystem des vespasianuszeitlichen Ala-Lagers freigelegt. Die Lichtweite des Ala-Lagers kann annähernd in NS-Richtung zwischen 200—300 m, in OW-Richtung zwischen 100—200 m sein, ihre genaue Feststellung ist nur nach der Auswertung der bisherigen und der weiteren Forschungen möglich.

Es soll bemerkt werden, daß noch weitere frühe, NS-gerichtete Fossa-Abschnitte, von unserem Arbeitsgelände nach N, in mehr als 400 m Entfernung²¹ (NÉMETH 1976, 61—65) und nach W zwischen 300—500 m frühe OW bzw. NS orientierte Fossa-Abschnitte zum Vorschein gekommen sind²² (KÉRDŐ 1976, 71—73). Im Bereich der Tortürme der spät-römischen Befestigung wurden auch die Spuren eines Baues aus Holzkonstruktion gefunden (PARRAGI 1976, 139), die eventuell zum Vicus derselben Zeit gehört haben dürften. All diese Daten beweisen das Vorhandensein weiterer früher Ala-Lager in Aquincum (GABLER 1977, 47, Anm. 22).

Die südöstliche Fläche des Legionslagers der Domitianus-Zeit fällt auf unser Gebiet (LÖRINCZ 1978, 299—312; VISY 1978, 37—60; MANN 1983, 31—35), hingegen sind hier die hierzugehörigen Niveaus, Gebäude durch die spätere Bautätigkeit spurlos verschwunden.

Aus der Gründungszeit des Aquincumer Legionslagers des 2—3. Jhs kamen auf unserem Arbeitsgelände der Wehrgang, ein Abschnitt der östlichen Lagermauer und der östliche Teil der Fossa Nr. 1 zur Erschließung (Abb. 1 1,4; Abb. 3—4; Abb. 7). Die Fossa Nr. 1 konnten wir in einer 3,50 m Breite freilegen, ihre Tiefe beträgt 5,60 m. Die weiteren Abschnitte der Fossa Nr. 1 sind bei dem Torbau in der Kórház-Gasse, bei der Porta praetoria (PÓCZY 1976, 79—86) und in der Vöröskereszt-Gasse zum Vorschein gekommen (NAGY T. 1977, 361).²³ In der Aufschüttung der Fossa haben wir Constantinus-Münzen, glasierte Keramikfragmente gefunden. Die Fossa Nr. 1 hat also bis zum Bau der spätromischen Befestigung funktioniert. Die Reste des von der Fossa Nr. 1 nach Osten ziehenden Straßenkörpers wurden durch den späteren römischen Einbau vernichtet. Für den Neubau bzw. für die Ausbesserungen des Aquincumer Legionslagers des 2—3. Jhs zur Caracalla-Zeit (PÓCZY 1976, 79—86) stehen uns in diesem Gebiet infolge der späteren Erscheinungen keine Daten zur Verfügung. Auf die folgende Zeit des großen Neubaus des Aquincumer Legionslagers vom 2—3. Jh., auf die den Jahren folgende Periode verweisende Denkmäler sind hingegen auf unserem Arbeitsgelände zum Vorschein gekommen. Zu dieser Zeit entstand die NS verlaufende Straße, von deren früherem Niveau die Münze des Claudius II. eingeholt werden konnte. Diese Straße und die Fossae Nr. 2—3 (Abb. 1, 2—3., Abb. 2, 1—4., Abb. 5., 7) wurden mit der Berma und der die Fossa Nr. 3 von O her begleitenden Straße zusammen auf die vespasianuszeitliche Straße bzw. auf ihre äußere (Nr. 4) und innere (Nr. 5) Fossa und ihre Niveaus, schließlich auf den Treffpunkt der über die Porta decumana des vespasianuszeitlichen Ala-Lagers führenden Via decumana und Via sagularis fundamementiert. Diese frühen Wehrbauten und Straßen wurden zur Befestigung des Legionslagers nach den Jahren 270 benutzt²⁴ (PÓCZY—NÉMETH—SZIRMAI—KOC SIS).

Wir haben noch festgestellt, daß 60 m östlich von der östlichen Lagermauer außer den Wehrbauten und den dazu gehörenden Niveaus kein Einbau zum Vorschein gekommen ist, der zu dem Aquincumer Legionslager des 2—3. Jhs. gehört hätte (NÉMETH 1976, 61—65).

Auch auf unserem Arbeitsgelände hat es sich herausgestellt, daß zur Zeit des Constantius II., als die spätromische Befestigung erbaut wurde, gleichzeitig damit alle drei Fossae des Legionslagers aus dem 2—3. Jh. aufgefüllt wurden und man hat auch die östliche Lagermauer befestigt (FACSÁDY 1976, 145—147; KÉRDŐ 1976, 71—73; PARRAGI 1976, 137—139; PÓCZY 1976, 79—86). Die zwischen den in der Fényes Adolf-Gasse zum Vorschein gekommenen spätromischen Tortürmen in NS-Richtung in etwa 10 m Breite durchführende Straße (PARRAGI 1976, 14) haben wir auch hier die an beiden Seiten der Straße sich entlangziehenden Gebäude-

teile und Niveaus beobachtet, die die inneren Gebäude der spätromischen Befestigung vertreten haben dürften. Zur Zeit des Valentinianus wurde auf Grund der Daten unseres Arbeitsgebietes die zwischen den Tortürmen der spätromischen Befestigung durchführende Straße schon auf 15 m erweitert,²⁵ sie war den stratigraphischen Daten entsprechend auch noch zum ausgehenden 4. Jh. und zu Beginn des 5. Jhs vorhanden (SOPRONI 1980, 8—9). Die valentinianuszeitliche Bautätigkeit haben wir mit etwa abweichender Orientierung und Niveaus (Abb. 1. 4., Abb. 4 und Abb. 7) auch auf unserem Gelände festgestellt. 1982 wurde — sich den Modernisierungsarbeiten in der Gegend der Árpád-Brücke anschließend — in der Tavasz-Gasse in 140 m Länge ein neuer Wasserleitungsgraben geöffnet. Auch im sehr gestörten Abschnitt sind valentinianuszeitliche Niveaus zum Vorschein gekommen, zur Beobachtung der tieferen Niveaus war uns keine Möglichkeit gegeben.²⁶

Auf Grund unserer früheren Forschungen lohnt es sich zu bemerken, daß wir westlich von der W-Mauer des Aquincumer Legionslagers, aus dem 2—3. Jh., der spätromischen Befestigung — schon außerhalb dieser — im nördlichen Teil der früheren Praetentura, bei den Thermae maiores und in ihrer Umgebung, ferner in der Nähe der südlichen Lagermauer des 2—3. Jhs auf die zweite Hälfte des 4. Jhs bzw. den Beginn des 5. Jhs datierbare Angaben beobachtet haben²⁷ (SZIRMAI 1984).

Als Analogie zu den bisher ans Tageslicht gekommenen archäologischen Ergebnissen des Aquincumer Alalagers aus der Vespasianuszeit können wir im pannischen Raum die entsprechende Periode des Legionslagers von Vindobona (UBL 1979, 587—610), Carnuntum (UBL 1979, 587—610) und das erste Palisadenlager des Ala-Lagers Vetus Salina (BARKÓCZI—BÓNIS 1954, 129—) anführen (GABLER 1977, 149).

Es ist nicht unsere Aufgabe, jedoch müssen wir — ohne Anspruch auf Vollständigkeit — erwähnen, daß die südlich von Vetus Salina (MÓCSY 1974, 88) und die in der westlichen Nachbarschaft von Pannonien (UBL 1979, 587—610) sowie an der Donau bzw. in der Rheingegend errichteten vespasianuszeitlichen Lager (SCHMALLMAYER 1983, 305—312), sogar die nordgermanischen (PAAR 1979, 515—517) und britannischen (BOON 1972, 23—33; JOHNSON 1976, 43—46; DAVIES 1979, 262) alle die neue strategische Konzeption des Römerreiches vertraten (WILKES 1969, 84—85, 96—97, 140—141; ALFÖLDY 1974, 170; MÓCSY 1977, 15; BECK—PLANCK 1980, 17—18; ULBERT—FISCHER 1983, 17—19; LÖRINCZ 1982, 5—6).

Die weiteren provinziellen und einheimischen Forschungen sowie ihre Verfeinerung können mit weiteren chronologischen und Grundrißdaten zu dem über das vespasianuszeitliche Ala-Lager von Aquincum bisher geschaffenen Bild beitragen.

Im Zusammenhang mit dem Legionslager von Aquincum des 2—3. Jhs können wir allernächst die Lager von Carnuntum (GABLER 1977, 149; STIGLITZ—KANDLER—JOBST 1977, 659), Vindobona (UBL 1979, 587—610) und Lauriacum (VETTERS 1977, 355—379), entfernter das Lager von Lambaesis

(RAKOB—STORZ 1974, 253—280) erwähnen. Zur Analyse und Auswertung der Fossae der Legionslager derselben Zeit ist noch vor allem die Erforschung des vollständigen Wehrsystems des Legionslagers von Aquincum des 2—3. Jhs auf praktischer und theoretischer Ebene nötig.

K. Szirmai
Budapesti Történeti Múzeum
H—1053 Budapest
Károlyi M. u. 16.